

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ**

ЗАГРІЙЧУК Іван Дмитрович

УДК 130.2:172.16

**КОСМОПОЛІТИЗМ І МАРГІНАЛЬНІСТЬ
У НАЦІОНАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ**

Спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія, філософія
культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Харків 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії та соціології Української державної академії залізничного транспорту (м. Харків).

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
Бичко Ігор Валентинович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри історії філософії

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Ємельянова Наталія Миколаївна,
Донецький національний університет,
професор кафедри філософії

доктор філософських наук, професор
Карпенко Іван Васильович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
декан філософського факультету,
завідувач кафедри теоретичної
і практичної філософії

доктор філософських наук, професор
Лозовой Віктор Олексійович,
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри культурології

Захист дисертації відбудеться 18 травня 2010 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.07 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Артема, 29, ауд. 216.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, вул. Блюхера, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розіслано 16 квітня 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор філософських наук, професор

І.В. Степаненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена кардинальною зміною в культурному бутті людини під впливом процесів глобалізації. Виникає якісно новий рівень розвитку загальнолюдської культури – світова культура. Під впливом процесів культурної глобалізації, глобалізованого виробництва і споживання культурних продуктів світова культура перестає бути теоретичною абстракцією та набуває характеру емпіричної реальності – нового рівня цілісності культури, що перекриває усі культурні відмінності і знаходиться у стосунках взаємообміну з культурами національного, регіонального та локального рівнів. Культурна глобалізація надзвичайно проблематизує буття національних культур, продукуючи суперечливі процеси їх заперечення і збереження. На ідеологічному рівні це знаходить прояв у альтернативних стратегіях космополітизму (У. Бек), що дотримується принципу культурної уніфікації і нівелювання культурних розбіжностей, та мультикультуралізму (Ч. Тейлор), який пропонує «культуру відмінностей», відстоює культурну множинність сучасного світу та домагання усіма культурами визнання. Але саме мультикультурне суспільство, у якому різні національно-культурні світи локалізуються у спільному соціальному просторі, загострює проблему маргінальності – буття людини на межі культурних світів. Виходячи з усього вище зазначеного, системотворчою проблемною віссю теоретичного осмислення специфіки культурного буття людини в сучасному світі стає космополітизм, маргінальність і національна культура, розглянуті у їх взаємозв'язку.

Ця тема особливо актуальна для України, адже, відновивши свою державність наприкінці ХХ століття, українська нація зіткнулась не лише із проблемами, актуальними для більшості сучасних націй, але й із тими, які з різних причин не були розв'язані раніше. У теоретичному аспекті тема дослідження є гостро актуальною для сучасної культурної антропології, що у своїх побудовах здебільшого виходила з абстрактного поняття культури, яке в добу радикальних цивілізаційних зрушень потребує нової концептуалізації з урахуванням сучасних соціокультурних та епістемологічних концептів.

Аналіз стану наукової розробленості проблеми свідчить про те, що космополітизм та маргінальність як феномени національної культури ще не стали предметом спеціальних, системних досліджень. Певну перешкоду розгортанню таких досліджень становить як те, що тематика національної культури є обширною та багатогранною, так і те, що за її розробку бралися не тільки ті, хто декларував свою індіферентність та наукову об'єктивність, а й відверто ангажовані автори, серед яких немало активних учасників національних змагань. Та, попри це, різні варіанти і спроби осмислити національно-культурну тематику варті уваги, оскільки дозволяють проникнути не лише у зміст понятійно оформлених думок, але й відчутти громадянську

пристрасть, емоційну наснагу екзистенціально вкоріненої в національно-культурний ґрунт людини.

Біля витоків дослідження національної культури стоять теоретичні доробки таких світових учених, як Й. Г. Гердер, Й. Г. Фіхте, Джон С. Мілль та інші. Вони заклали основи дослідження культури як національного утворення. Доклали своїх зусиль до вивчення національно-культурних проблем у контексті політичного розвитку своїх країн Джузеппе Мацціні, Лорд Актон та наші вітчизняні політичні діячі минулого: М. Міхновський, В. Липинський, М. Сціборський, Ю. Вассіян, Ю. Бойко, Ю. Липа, Д. Донцов та інші. Існують також дослідження в українській інтелектуальній традиції, які, хоч вони і близькі до ідеології, можна вважати суто науковими. Це наукові розвідки О. Бочковського, В. Старосольського, І. Лисяка-Рудницького, М. Прокопа, М. Сосновського, П. Феденка, О. Кульчицького, В. Січинського, І. Мірчука, І. Огієнка. Оригінальним та глибоким є вклад українського філософа з діаспори Д. Чижевського у теоретичне дослідження українського духу.

Ціла низка зарубіжних авторів хоч і присвячувала свої праці дослідженню націй і націоналізму, та підґрунтям їхніх пошуків було усвідомлення важливості національної культури. Серед них Е. Гелнер, Дж. Армстронг, Б. Андерсон та інші.

Дослідження теми космополітизму і маргінальності було б неможливим без аналізу кризи сучасної культури та її відображення в наукових працях вітчизняних і російських учених, присвячених методологічним та світоглядним проблемам культури. Насамперед ідеться про роботи В. С. Біблера, М. М. Бахтіна, В. П. Іванова, М. С. Кагана, Л. Г. Іоніна, Л. М. Баткіна, В. М. Межуєва, О. Золотухіної-Аболіної та інших.

Особливе місце у вивченні проблем культури та її впливу на історичні події ХХ століття належить американському досліднику українського походження Р.Шпорлюку, який уперше в історії сучасних культурологічних досліджень показав вплив національної культури й основаних на ній теоретико-ідеологічних концепцій на глобальний розвиток. До цього ж масиву культурологічних розвідок належать праці, присвячені етнічності та її зв'язку з нацією, а також ролі їх в історії. Значний вклад у розвиток досліджень у цій сфері внесли Е. Тонкін, М. Макдональд, М. Чепмен, Е. Сміт, Р. Скемергорн, Т. Еріксон, Пол Р. Брас, Джон Хатчінсон, Рой К. Мекрайдіс, Ярослав Крейчі, Вітезслав Велімський, Кен Вулф. У творах вказаних авторів поставлене завдання розвитку методології пізнання явищ культури, необхідності визначення в підходах до вивчення таких непростих утворень соціуму, як духовна культура.

Не можна не відмітити значного впливу на суспільство і культурний розвиток української спільноти ідей таких видатних діячів літератури, науки та культури, як М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Білозерський, П. Куліш, М. Грушевський, І. Франко. Сучасні українські дослідники В. Андрущенко,

І. Бичко, А. Бичко, Я. Білик, Т. Воропай, В. Горський, О. Забужко, В. Ігнатів, Б. Кравченко, М. Култаєва, В. Лісовий, Б. Новіков, А. Пономарьов, Б. Попов, М. Попович, О. Проценко, М. Степіко, Н. Хамітов, Л. Шкляр, В. Ярошовець та інші значну увагу приділяють методології вивчення культурних реалій сьогодення, намагаються концептуалізувати культурний процес, віднайти в ньому певні закономірності, спираючись на які можна було б оздоровити духовне життя нашого сучасника.

Автор цього дослідження свідомо спирався на ідеї, що були висунуті засновниками Київської світоглядно-антропологічної школи В. Шинкаруком, І. Бичком, О. Яценком та продовжені сучасними вченими, які розробляють проблеми людського буття в культурі (Є. Бистрицький, Г. Горак, Н. Ємельянова, А. Єрмоленко, І. Карпенко, К. Карпенко, С. Кримський, М. Козловець, В. Личковах, В. Лозовий, В. Лях, В. Малахов, О. Соболев, І. Степаненко, С. Пролєєв, Ю. Римаренко, Л. Ситниченко, Т. Суходуб, В. Ярошовець та інші).

Національна культура та духовність досліджувались не лише філософами та культурологами, але й науковцями суміжних галузей, зокрема етнічними психологами. До них належать представники французької школи «Анналів» М. Блок, Ж. Лефевр, Ж. Февр, Ж. Ле Гоф, Ж. Дюбі та інші. Сюди можна віднести також російського вченого Г. Гачева. Російська наука ознаменувалась серйозними доробками в досліджуваній сфері в особі філософів та культурологів минулого М. Бердяєва, С. Булгакова, І. Гершензона і працями наших сучасників І. С. Кона, Ю. Л. Безсмертного, А. Я. Гуревича, Г. Померанца та інших.

Зі своїх методологічних позицій підійшли до аналізу культури представники структурної антропології, зокрема Л. Леві-Брюль та К. Леві-Строс. Національну культуру крізь призму національної державності і космополітизму досліджували Ф. Майнеке, Г'ю Сетон-Вотсон, К. Дойч.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане на кафедрі філософії та соціології Української державної академії залізничного транспорту (м. Харків) у межах плану наукових робіт академії «Гуманізація та гуманітаризація технічної освіти».

Мета дисертаційного дослідження – на основі системного і культурно-антропологічного аналізу визначити витoki та природу космополітизму і маргінальності в національній культурі, розкрити їх вплив на культурне буття людини в сучасних умовах.

Досягнення мети дослідження зумовило необхідність поставити і розв'язати низку **завдань**, а саме:

– визначити предметне поле і методологічні засоби аналізу культурного буття людини;

- проаналізувати характерні риси кризи сучасної культури з урахуванням її диференціації на національні світи;
- здійснити концептуалізацію таких категорій культурного буття, як національне, космополітичне та маргінальне;
- виявити природу космополітизму та його конкретно-історичні форми реалізації в розвитку культури;
- розкрити суперечливу природу маргінальності у її взаємозв'язку з космополітизмом;
- визначити роль саморефлексивних і неререфлексивних чинників у становленні та розвитку національної культури;
- дати аналіз впливу процесів глобалізації на розвиток національних культур та їх подальшу історичну долю;
- визначити з позиції отриманих результатів дослідження перспективи розвитку сучасної України та можливості використання історичного досвіду минулого в конструюванні її майбутнього.

Об'єкт дослідження – культурне буття як національно диференційоване в собі та одночасно єдине утворення.

Предметом дослідження є космополітизм і маргінальність як наскрізні явища національних культур та специфіка їх прояву в умовах глобалізації.

Методи дослідження. У дисертації на підставі взаємодоповнення застосовується такий комплекс методів: феноменологічний, діалектичний (для розкриття суперечливого характеру і форм проявів космополітизму та маргінальності в національній культурі в умовах культурної глобалізації); історико-генетичний (для розкриття витоків і генези феноменів космополітизму і маргінальності в національній культурі); культурно-антропологічний, компаративістський, структурно-функціональний (для розкриття природи і сутності досліджуваних явищ). Системний підхід до предмета дослідження дозволив концептуалізувати космополітизм та маргінальність, показати їх амбівалентність і перипетії в історії, намітити напрямки подальшого дослідження. Аналіз загальних проблем культури та їх екзистенціальне усвідомлення сучасником здійснювався з опорою на ідеї Київської світоглядно-антропологічної школи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у своїй сукупності вони задають якісно новий напрямок розвитку наукових досліджень національно-культурного буття в умовах глобалізації. Здійснена в роботі концептуалізація національного, космополітичного і маргінального як взаємопов'язаних та взаємодоповнювальних явищ культурного буття дозволяє переосмислити проблеми і перспективи збереження та розвитку культурного різноманіття у глобалізованому світі й оптимізувати міжкультурну комунікацію в ньому. Це відкриває нові теоретико-методологічні перспективи в дослідженні нелінійного і суперечливого культурного буття. Автором отримані результати і висновки, які мають наукову новизну та виносяться на захист:

– запропоновано нову концептуалізацію космополітизму як світоглядної позиції, що заперечуючи національне, не лише містить національне в собі, але і є його продовженням, причому це продовження може мати амбівалентне значення в залежності від статусу національної культури в культурно-цивілізаційному поступі людства. Космополітизм виступає вищим щаблем розвитку національної ідеї того народу, інтереси якого виходять за межі власної етнічної території. Але космополітична позиція в культурі є і способом денаціоналізації підлеглих народів, засобом розкладання їхньої національно-культурної цілісності;

– вперше запропоновано концептуалізацію маргінальності в культурі як своєрідного «провисання» між національно-культурними цілісностями, «буття у проміжку», певного «дрейфу» між культурами, що проявляється у подвійній і, одночасно, неповній ідентифікації індивідом себе з національно-культурними світами, у яких він перебуває одночасно. Маргінальність тісно пов'язана з нерелексивністю буття людини, яка знаходиться на порубіжжі культур і тому може стати деструктивним чинником для існування національних культур, знижуючи інтенсивність та продуктивність культуротворчої діяльності її суб'єктів чи породжуючи явища ксенофобії. За умови ж подолання нерелексивності, маргінальність як «дрейф» між культурами може сприяти інтенсифікації інтеркультурної комунікації та виступити чинником збагачення національних культур;

– поглиблено розуміння кризи сучасної культури як браку цілісності, розшарування колективних форм ідентифікації індивідів – соціальної, громадянської, політичної, культурної, національної, етнічної тощо, що на особистісному рівні відчувається людиною як втрата внутрішньої духовної цілісності, як дифузія ідентичності. На рівні культурного буття криза є виявленням неузгодженості, суперечності між складовими цілого. Це специфічний етап розвитку культури, змістом якого є руйнація під впливом стрімких процесів культурної глобалізації, зв'язків, які до того утримували структурні елементи цілого в єдиній системі національної культури. Як етап реструктуризації культури, криза разом із процесами диференціації містить у собі й інтеграційні тенденції – певні передумови до нового синтезу складових культури в новій органічній цілісності;

– розвинуто ідею, що національна визначеність людини не є її зовнішньою характеристикою, а складає основу її соціальної сутності й колективних форм життя. Індивідуальна національна самосвідомість є свідомістю цінності національного (досвіду колективного життя і колективних прагнень, способів інтерпретації світу в їхньому взаємозв'язку зі структуризацією бажань та мотивацій тощо) для індивідуального буття;

– поглиблено розуміння діалектики загальнолюдського і національного в культурі. Обґрунтовано, що загальнолюдське не існує поза національним і не може реалізуватись у безпосередній формі, воно є найбільш

цінним, довершеним, загальноновизнаним у національному. Водночас, культурна єдність людства існує завдяки різноманітності, і саме розмаїтість у культурі створює поле взаємного тяжіння національно-культурних одиниць. Таким чином формується вселюдська культура;

– уточнено значення філософської рефлексії, що доходить до засадничих основ буття як необхідного чинника «довершення» розвитку національної культури. По-перше, філософське теоретичне мислення доводить стихію національного існування до абсолютних значень, чим довершує національність до цілісності, замкнутої в собі, робить національність «світом», дає усвідомлення абсолютної цінності національного. По-друге, приймаючи розмаїтість національних культур, обмежує національне, що уявлялося спершу як абсолют, і тим самим переводить його в діалог між націями та їхніми культурами. Національна культурна сутність як абсолют перестає належати одній нації, вона виноситься поза рамки будь-якої національно-культурної спільноти і сенсом буття націй стає вироблення у процесі діалогу загальнолюдських цінностей;

– запропоновано нову інтерпретацію кризи національного в сучасній культурі як одночасно руйнацію і відновлення автопоезису культурних смислів. Руйнація спричиняється відривом ідеального продукту національного культуротворення від чуттєво-екзистенціальної основи буття нації, а відновлення забезпечується зняттям, подоланням цього відриву в нових формах національного культуротворення. Таким чином, національне постає як самодостатній феномен, що містить у собі внутрішнє протиріччя, яке виступає і джерелом його кризи, і джерелом розвитку;

– доведено, що політична нація не є утворенням, яке цілком позбавлене етнічного коріння. Глибинною основою політичних націй залишається етнічність, яка в добу глобалізації суттєво трансформувалась, стала тісною для сучасних реалій і потребує доповнення громадянським змістом. Так виникло поняття політичної нації, яке завжди уточнюється її етнічною генезою, як от: французька, російська, українська політичні нації;

– обґрунтовано, що формування новітньої політичної нації в Україні повинно базуватись не на вузькому етнічному фундаменті культури найбільш чисельної групи громадян, а бути результатом безперешкодного розвитку всіх етнічних груп, які проживають у країні. На відміну від імперії, національній державі, якою є Україна, такий розвиток не загрожує. Навпаки, увага до культурних проблем національних меншин тільки прискорить консолідацію української політичної нації;

– уточнено змістовне наповнення національної ідеї. Доведено, що вона не може обмежуватись мовою, культурою, традиціями, розвитком економіки, вдалою міжнародною політикою та політикою всередині країни і т.п. Національна ідея – це синтез усіх інтересів народу. Для підлеглого народу-нації змістом національної ідеї є національне визволення і створення власної

державності. Для одержавленої нації, для суб'єкта історичного процесу роль національної ідеї полягає в ідейному, культурному єднанні громадян, згуртуванні їх для виконання значущих для спільноти історичних завдань.

Практичне значення одержаних результатів полягає перш за все в розробці цілісної концепції національного культурного розвитку, використання якої на практиці дозволяє створити оптимальні умови для безконфліктного існування людей різного етнічного походження в культурно розмаїтому світі в умовах глобалізації. Одночасно робота прояснює екзистенцію нашого сучасника, робить внесок у її оздоровлення за допомогою рефлексії над підвалинами культурного буття. Дослідження поглиблює розуміння національної ідентичності, розкриває можливості вільної культурної самоідентифікації особистості та окреслює межі, які процес самовизначення роблять змістовним, обмежуючи його хаотичність і сваволю.

Матеріали дисертації можуть бути використані в подальших дослідженнях культурних процесів, процесів життєтворчості, у розробці стратегій національно-духовного оновлення суспільства, формування духовно розвиненої, толерантної та національно свідомої особистості. Їх можна також використовувати в навчальних закладах у викладанні курсів філософії, соціології, політології, культурології та педагогіки.

Особистий внесок здобувача. Основні положення та результати дисертаційного дослідження здобуті автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, положення і результати дисертаційного дослідження обговорювались на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових та науково-практичних конференціях: «Україна: становлення незалежності. Зміст і методика висвітлення в курсах соціальних та гуманітарних наук» (Одеса, 1993), «Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант» (Харків, 1993), «Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи» (Харків, 1993), «Культура на зламі тисячоліть» (Київ, 1994), «Философская антропология: истоки, современное состояние и перспективы» (Москва, 1995), «Толерантность как культурная универсалия» (Харьков, 1996), «Проблема ответственности на рубеже XX и XXI веков» (Харьков, 1996), «Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на півдні України і актуальні проблеми державного управління» (Одеса, 1996), «Виховання української еліти в системі національної освіти України» (Львів, 1997), «Культура філософії у XX столітті» (Харків, 1997), «Проблема раціональності наприкінці XX століття» (Харків, 1998), «XXI век: будущее России в философском измерении. Философия духовности, образования, культуры» (Екатеринбург, 1999), «Ідея справедливості на схилі XX століття» (Харків, 1999), «Обрії комунікації та інтерпретації» (Харків, 2001), «Філософська спадщина Г.С.Сковороди і сучасність» (Харків, 2002), «Філософія і література» (Харків, 2004), «Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава» (Харків, 2005), «Філософські стратегії XXI століття» (Харків, 2006), «Україна

наукова'2003». (Дніпропетровськ, 2003), «Философия и будущее цивилизации» (Москва, 2005), «Дні науки '2005» (Дніпропетровськ, 2005), «Особистість у системі соціальних зв'язків» (Харків, 2005), «Ідентичність у сучасному соціумі» (Донецьк, 2006), «Первый Российский культурологический конгресс» (25-29 августа 2006 года, г. Санкт-Петербург), «Інформаційно-культурний простір: європейський вибір України» (Київ, 2007), «Гуманістичний вимір інформаційного суспільства» (Полтава, 2008), «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, 2008), «Этничность и власть: региональные, национальные и глобальные проекты» (Ялта, Ливадия, 2008), «Ідея соціальної справедливості в контексті сучасних цивілізаційно-культурних змін» (Харків, 2008), «Розвиток наукових досліджень 2008» (Полтава, 2008), «Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ» (Харків, 2008), «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, 2009).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані в науковій монографії «На межі національних культур» (обсяг — 16,5 др. арк.), у 57 наукових працях, із яких 20 статей опубліковано у спеціалізованих фахових виданнях, визначених ВАК України.

Структура дисертації. Мета, завдання та логіка дослідження визначили зміст і структуру роботи, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають дванадцять підрозділів, висновків та списку використаної літератури із 386 найменувань. Повний обсяг роботи – 429 сторінок, із яких 396 сторінок складають основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано ступінь її розробки, сформульовані мета й завдання роботи, визначені об'єкт, предмет і методи дослідження, його новизна, теоретичне та практичне значення, надана апробація результатів і структура дисертації.

Перший розділ «Основні передумови і принципи аналізу проблеми космополітизму і маргінальності в культурі» складається із трьох підрозділів. У ньому проаналізовано базові засади аналізу культурного буття, диференційовано духовну і матеріальну культуру, визначено та сформульовано основні механізми генези духовності, детально розкрито духовно-практичну природу культурної діяльності.

У **підрозділі 1.1. «Загальні та необхідні умови самовизначення культури»** аналізуються труднощі визначення самого поняття «культура», спираючись на літературу з цього питання (Межуев В.М., Іванов В.П., Моль А. та інші), диференціюються поняття «культура» і «суспільство». Стверджується, що культура як явище людської історії виростає на ґрунті колективного життя людей. Основою генези культури виступає спільнота людей, що

характеризується тривалістю існування та певною впорядкованістю зв'язків між її членами.

Культура є ідеальним втіленням суспільності у предметах, у яких згасла діяльність людей, що відійшли в небуття. Вона, як і суспільність є тим загальним, яке існує не інакше, як у діяльності індивідів, у їхньому способі буття. Завдяки духовній культурі зберігається історична тяглість спільноти, адже її змістом є суспільні зв'язки, що переживають будь-якого індивіда. Розкрито символічний характер культури. Обґрунтовано, що саме навколо культурних символів відбувається практична консолідація індивідів, які належать до однієї культурної спільноти, а на межі культур відбувається не лише їх єднання, але і взаємне відштовхування.

Взаємодія між локальними культурами – це не лише проблеми взаємодії цілісних культурних світів, а й проблеми екзистенціального існування людини. Останні вимагають філософської рефлексії, усвідомлення та розв'язання протиріч культурного буття в цілісній світоглядній системі. В умовах глобалізації локальні історії все більше набувають ознак всесвітньої історії.

І все-таки підґрунтям культурного буття спільноти залишаються природно-кліматичні та інші просторово окреслені умови, у яких формується традиційний спосіб буття. Це означає, що, незважаючи на ідеальний характер культури, вона включає в себе риси, які символізують її земну генезу. Ця обставина свідчить про те, що культура насправді є явищем «на межі», і в епоху глобалізації екологічних проблем вона сприймається уже не так способом дистанціювання від природи, як сутністю природного буття індивідів.

Буття в культурі не є виключно раціональним існуванням. Воно включає в себе також і невідрефлектовані складові людського буття. Цей парадокс виявляється в тому, що пізнати культуру неможливо, не виходячи за її межі, особливо, коли мова йде про граничні основи людського існування. З іншого боку, через символічний характер культури та її невідрефлексовані складові так само неможливо збагнути її символи, не вживаючись у щоденну емпіричну тяглість спільноти. Ця обставина вимагає не судити, а визнавати культури. У взаємному визнанні культур і полягає нова раціональність, що виростає в умовах набуття культурою нового статусу, її зміщення в бік епіцентра суспільного життя.

Духовна культура твориться спільнотами як спосіб духовного єднання своїх членів у єдине ціле. Вона виступає надіндивідуальним посередником, через який індивіди встановлюють свою спільність, самоідентифікують себе з цілісністю, зі спільнотою, до якої належать. І коли говорять про кризу культури, то перш за все мають на увазі кризу ідентичностей, які існують у рамках багатогранної культури і становлять її суттєву ознаку.

У підрозділі 1.2. «**Проблеми кризи сучасної культури**» аналізуються основні риси цієї кризи та її духовні витoki. Стверджується, що криза є виявленням неузгодженості, протиріччя між складовими цілого, де цілим може

бути суспільство або окремі його сфери. Криза – це специфічний етап розвитку, і її змістом є руйнація зв'язків, які до цього часу утримували структурні елементи цілого в певній системі. Цей процес відбувається як зужиття цілим старих форм свого існування, як реструктуризація елементів цілого в рамках нової системної єдності.

Сучасне становище індивіда в системі суспільних зв'язків зумовлене перш за все зростаючою мірою свободи, більшою «незалежністю» особистості від зовнішніх, примусових детермінант його існування. Попередні форми ідентифікації стають необов'язковими, розмиваються. Розшарування колективних форм самоідентифікації індивідів проявляється як криза культури, яка відчувається людиною на всіх рівнях екзистенції.

Розшарування традиційних форм самоідентифікації індивідів створило брак цілісності в сучасній культурі. Людський розум «виламався» з духовно-практичної системної єдності і став однобоким. Духовна криза є кризою людини, звабленої «чистим» розумом. Відповідно, подолання кризи вимагає повернення людини із захмарних раціональних висот до буттєвої цілісності, де остання не позбавлена раціональності, а виступає лише її (раціональності) джерелом та засобом корекції. Методологічними знаряддями усвідомлення такої цілісності можуть стати принципи феноменологічного і герменевтичного аналізу.

Сучасна криза культури пов'язана із нездатністю людини протиставити бездушному, розщепленому світові свою внутрішню духовну цілісність. Тим часом, особистість є не тільки продуктом середовища: вона творить це середовище своєю культурною діяльністю. Розв'язання проблем буття знаходиться на шляху вдосконалення духовного світу людини, відновлення її внутрішньої духовної цілісності.

Сьогодні, як ніколи, людина здатна протиставити себе культурі, винести її поза себе, зробити власну культуру предметом саморефлексії. Така можливість з'явилася, коли людина почала жити на межі національних культур. Незважаючи на те, що зміни в культурному бутті відбуваються постійно, локальні ідентичності, якими є національні, весь час відтворюються. Їхня руйнація якщо й існує, то реалізується в останню чергу – тоді, коли всі інші ідентичності вже розпались. В умовах культурної глобалізації, що спрямовує світовий розвиток до все більшої інтеграції, ця істина має неабияке значення. Адже ціле тільки тоді зможе розвиватись, коли будуть забезпечені умови для повнокровного існування його частин. У цьому контексті необхідним є аналіз проблем національного та супутніх йому явищ космополітизму і маргінальності, які все більше проявляються в сучасних національних культурах.

У *підрозділі 1.3. «Національне, космополітичне та маргінальне в культурі»* аналізуються явища, що виникають між національними культурами в контексті сучасної динаміки світового розвитку. На сьогодні тривкою,

фундаментальною спільнотою, що репрезентує суспільну сутність людини і відтворює останню в усій її культурній повноті, є нація як сукупність визначених духовних рис та соціокультурних структур. Нація є тією спільнотою, яка в локальній формі відтворює вселюдськість. Тільки через націю можливий вихід у світ загальнолюдської культури. Потреби локальних цивілізацій формують цивілізацію загальнолюдську, а не навпаки. Загальнолюдське є категоричним імперативом у розвитку локальних культур.

Культурне існування завжди характеризується конкретною мовою, звичаями, ментальністю, своїми алгоритмами у взаємодії з оточуючим світом. У ньому присутня і субстанційність, і буттєвість. Субстанційність у національній культурі постає як своєрідна трансцендентність. Але без укоріненості культурних форм у повсякденне буття, що розгортається у просторі і часі, субстанційність втрачається. Трансцендентність культурного смислу живиться емпіричною свідомістю повсякденного буття.

Оскільки національна культура тісно пов'язана із простором, то й виникає питання взаємодії культурних світів, особливо в місцях їх просторового контакту. Це проблема культурного існування людини на межі національних культур. Жодне конкретне національно-культурне утворення не може претендувати на повний універсалізм. Універсальне існує тільки завдяки тому, що існує партикулярне, часткове. Саме різноманітність у культурі створює поле взаємного тяжіння національно-культурних одиниць і складає загальнолюдську культуру.

Спілкування між національними культурами викликало до життя такі протилежні, на перший погляд, світоглядні позиції, як космополітизм та націоналізм. Крайніми формами космополітичної тенденції є теорії, які заперечують національне і готові принести в жертву національне заради гомогенної в культурному відношенні світової спільноти. На протилежному боці такої практиці протидіє націоналізм як теоретичне і практичне вивіщення локальної культури, організованої як національна. Якщо потужні нації продукують космополітизм, то національні культури, існуванню яких виникає загроза, культивують у своєму середовищі, як правило, націоналізм.

В умовах інтенсивного спілкування національно-культурних спільнот, на їх порубіжжі все частіше виникають т. зв. маргінальні явища. Для останніх характерні ознаки ерозії культурної цілісності, втрата національним організмом чіткої культурної визначеності, розхитаність культуротворчих кодів суспільного цілого. Процес маргіналізації на сьогодні зайшов так далеко, став таким могутнім, що навіть «респектабельні», державно забезпечені національні культури не завжди відчують себе захищеними від негативних його наслідків. Реакцією на такий перебіг подій є державні заходи для зміцнення та захисту культур тих народів, які спромоглися створити свою національну державність. Як ніколи, активно прагнуть до створення власних національних держав раніше бездержавні, «неісторичні» народи. І це відбувається на фоні

ескалації інтеграційних світових процесів. Світ стає ще більш суперечливим, ніж раніше, а в його розвитку діють різноспрямовані тенденції – як доцентрові, так і відцентрові.

Другий розділ «Космополітизм і маргінальність як феномени сучасного культурного розвитку» присвячений аналізу явищ, що виникають на порубіжжі національних культур, та концепцій, у яких намагаються осмислити результати їхньої взаємодії. Розгляд космополітизму і маргінальності проводиться через історико-філософський екскурс із залученням історичних, соціологічних та політологічних знань.

У підрозділі 2.1. **«Природа космополітизму та його витoki»** зроблено розгорнутий аналіз виникнення ідей космополітизму, їх концептуального оформлення із зверненням до різних історичних, економічних, політичних та культурних контекстів.

Національні культури як складові культури вселюдської є цілісними утвореннями і репрезентують вселюдськість в особливій формі. Універсальне вселюдське не існує інакше, як в локальних формоутвореннях культури. Диференціація світу людської культури на національно-культурні спільноти є формою розвитку вселюдської культури, збагаченням загальнолюдських цінностей. Загальне у сфері міжнаціональних стосунків, як і в будь-якій іншій галузі людського існування, є формою та способом взаємовідносин між одиничними, локальними культурними світами.

Обґрунтовано, що спілкування індивідів однієї національності, однієї культури найчастіше має своєю основою стихійне буття індивідів у цій культурі. Лише зустріч у рамках єдиного культурного простору національно-специфічних світів, взаємодія останніх робить можливим предметну рефлексію над сутністю національного. До такої зустрічі національне буття належним чином не усвідомлюється.

Усвідомлення через рефлексію меж власного культурного буття переводить розуміння національного як культурного абсолюта в площину неабсолютного. Національне постає для свідомості уже не як абсолютне, а як обмежене, відносне утворення. Подальша рефлексія над його природою спонукає до пошуків абсолютного в іншому місці, на межі національних культур. Абсолютне є загальнолюдськими цінностями, які кожна нація реалізує у специфічних для неї формах життя та духовної культури. Втілення цих абсолютних цінностей становить зміст будь-якої національної культури.

Космополітизм як культурна концепція та ідеологія стоїть на позиції нехтування національним. У його теоретичному арсеналі знаходимо абсолютне в чині безпосереднього. Космополітична позиція ґрунтується на постулаті, що абсолютне як завершеність можливо втілити в безпосередні чуттєво-матеріальні, предметні форми. Цим космополітизм демонструє абстрактний теоретичний підхід до розв'язання проблем взаємодії національних культур.

Аргументовано, що без національних локальних культур питання про всесвітність, загальнолюдськість не могло б постати. Загальнолюдське є *ненаціональним* продовженням національного, тому що, виходячи за рамки національного, воно не може зводитись до конкретного, буттєво-конкретного, яким є національне. Загальнолюдське є «інше» національного. Воно виявляє себе як спільне для всіх національних культур. Універсальність є завершеністю світу конкретних культур, їхньою узгодженістю, способом гармонізації і примирення конкретного зі своєю неминучою історичністю. Супроти прагнення космополітизму подолати диференціацію людства на національні спільноти, він сам спричинений фактом існування націй. Його байдужість до національного удавана, абстрактна.

Обґрунтовано, що сучасна форма космополітизму уособлює вищий щабель розвитку національної ідеї народу, інтереси якого виходять за межі власної етнічної території. Космополітичний світогляд лише на словах заперечує національність, а насправді стверджує національність панівну. Він виріс із національного, а тому є не так загальнолюдським, як національним витвором. Глибокий екзистенціальний характер національного проявляється в тому, що всі космополіти мають національне обличчя, навіть якщо вони цього не усвідомлюють. А тому національне слід визнати органічною складовою частиною загальнолюдського.

У *підрозділі 2.2. «Протиріччя між космополітичною тенденцією та її конкретно-історичними формами реалізації в розвитку культури»* йдеться про історичні перипетії космополітичного світогляду, його практичну реалізацію та вплив практичного втілення космополітичних ідей на культурний розвиток націй.

Космополітична тенденція є реальним фактом сучасного розвитку. Вона проявляється як внутрішня вимога, як потреба національних спільнот у взаємозближенні. Як явище історичне, космополітизм постійно змінювався, а тому в кожен епоху мав свій особливий зміст. У Стародавній Греції він не містив у собі напруженості від взаємодії різних типів культур, оскільки світове громадянство ототожнювалося з великою Грецією. Античний космополітизм можна вважати першою історичною формою узагальнення досвіду міжспільнотних взаємин того часу.

Давні греки уявляли свою цивілізацію як універсум, ціле, що впорядковане в собі, хоча це було таке ціле, яке не вичерпувало всю знану історію. У середні віки відбувалося те ж саме. Такі відомі зведення поглядів на світ і людину, як «сума», «зеркала» та енциклопедії насправді були узагальнюючими висновками до середньовічної «всесвітньої історії». Християнська інтерпретація історії людського роду від Адама до кінця світу є викладом середньовічного бачення «всесвітньої історії». Однак це не означає, що ступінь середньовічної взаємопов'язаності фактів історичної реальності можна ототожнювати із сучасним ущільненням зв'язків між народами і

материками. Відповідно до зміни характеру світового об'єднання модифікувались і концепції, які прагнули відтворити цю світову інтеграцію в несуперечливій теоретичній системі.

Визнання пріоритету духовного в епоху Відродження призвело до появи «республіки вчених», яка демонструвала спільність інтелектуалів, незважаючи на міждержавні кордони. Та це була лише духовна єдність учених. Вона не об'єднувала всіх класів і станів суспільства. Життя довело несправжність однобокої духовної єдності, її неможливість без широкого соціального підґрунтя, без проникнення ідеї такої єдності в широкі прошарки суспільства, без творення відповідних матеріальних передумов для зростання якісно нової організації суспільного буття.

Космополітичний світогляд не лише заперечує нації. Заперечуючи нації, він заперечує й людину в усій її конкретно-історичній і культурній специфіці. У його основі лежить культ абстрактної людини, «громадянина світу». Національне ж світобачення є демократичним утворенням, воно відкрито сповідує свою культурну специфіку і визнає таку специфіку за іншими.

В українській історії універсальні ідеї на кшталт космополітизму не розвивались на власному ґрунті. Космополітизм на українських етнічних теренах не був органічним, він культивувався в Україні чужими політичними режимами. Для поневолених народів космополітичні теорії є духовно-ідеологічним засобом їхньої денационалізації. Для народів панівних, інтереси яких виходять за межі власної етнічної території, космополітизм – духовно-ідеологічний спосіб утвердження своєї присутності на підбитих теренах.

Підтвердженням цього висновку є осмислення інтеграційних процесів у Західній Європі після Другої світової війни. Спочатку це були американські цінності, т. зв. «американізація», причиною якої стало домінування США в Західній Європі у цей період. Боротьба космополітів різного національного походження між собою призвела до корегування основних постулатів космополітичного вчення. Французькі космополіти висловились за заміну «бейсік інгліш» «світовою англо-французькою мовою». І лише слабкість Франції робила домагання французьких «національних космополітів» скромними й утримувала їх від висунення на роль «наднаціональної» космополітичної мови французької, тобто своєї рідної. Згодом з'явився ідеологічний штамп про необхідність захисту «західних цінностей». «Західні цінності» виявились сукупними цінностями народів Європи (проте не всіх). Ця позиція не була такою вузьконаціоналістичною, як «американізація», але разом з тим вона не була також наднаціональною. Проникнення американського впливу на всі материки, у тому числі в Азію і на Схід, спричинило подальші зміни змісту космополітичного світогляду. До «цінностей західної цивілізації» були додані «цінності східної культури». Таким чином, західний космополітизм прийшов до визнання загальнолюдських цінностей, у яких європоцентризм був захований. Пройшовши складний історичний шлях свого розвитку, він

практично зужив себе, наповнюючись у процесі практичної реалізації визнанням національної та регіональної специфіки світової культури. Історична одіссея космополітизму довела неістинність позиції, яка ігнорує національне. Однак, такого роду визнання національного з боку космополітизму здійснюється не заради його збереження і розвитку, а з метою успішного подолання.

У підрозділі 2.3. **«Космополітизм і маргінальність у культурі. Суперечлива природа маргінальності»** аналізується маргінальність як віддалення індивіда від базової культури, у яку він попадає від народження. Маргінальність трактується як «провисання» між культурами, яке має місце на їхньому порубіжжі. Розглядаються історичні й теоретичні передумови маргіналізації, її наслідки, а також космополітизм як наслідок та одночасно причина маргінальних процесів.

У міжкультурній комунікації важливе значення належить державній організації національного життя. У державі цілісність національного духу не тільки вкорінюється, але й увічнюється. У державних формах організації національного життя дух приходить до самого себе, у них він заспокоюється й отримує найбільш оптимальні умови для розвитку. Держава втілює у своєму існуванні «дійсність моральної ідеї» (Г. В. Ф. Гегель).

Розмивання духовних кордонів, чому сприяє відсутність національної державної організації, як правило, виступає початковим етапом занепаду спільноти і її культури. Входження бездержавної нації до більш широкого політичного утворення здійснюється через культурну маргіналізацію, сприяння віддаленню підкореної нації від власної культури. Кінцевою метою такого розвитку є створення нової соціокультурної цілісності на базі духовного досвіду та культурної визначеності державної нації. Нове політичне утворення при цьому не перестає бути національним навіть тоді, коли його називають наднаціональним.

Аналіз процесів маргіналізації культури здійснюється в роботі з опорою на емпіричну базу соціально-політичних та економічних фактів, на розуміння цілісного характеру людського буття. У дослідженні виявлена амбівалентність маргінальності. Вона може бути не лише причиною руйнації цілісного культурного організму, але й основою та початком формування нової пасіонарної спільноти.

Встановлено, що культивування космополітичного світогляду призводить до руйнування цілісності національно-культурного життя, довершує руйнацію органічних зв'язків між індивідами підлеглої нації, підсилює процеси маргіналізації колись цілісної культури, розмиває суспільну, національну ідентичність її представників. Доведено, що маргіналізація культурного життя сприяє руйнації залежних національних культур, але не національних культур взагалі, адже вселюдське в культурі, як колись, так і в добу глобалізації, реалізується не інакше, ніж через його особливі національно-культурні світи.

Через маргіналізацію слабких, незахищених, державно небезпечених культур руйнуються їх носії – етноси та нації. Одночасно цей процес є посиленням та розширенням націй розвинених, імперських, тих, хто здійснює глобалізацію з найбільшою вигодою для себе.

Третій розділ «Національне як екзистенційне джерело буття і функціонування культури» присвячений аналізу національної стихії, її чуттєво-предметної генези, дослідженню буттєвих характеристик та внутрішніх суперечностей, які неминуче виводять індивіда культури на трансценденцію у світ духовних цінностей.

У підрозділі 3.1. «Саморефлексивність національної культури та нерелексивність маргінальності» досліджується природа національної культури і процеси маргіналізації, які широко розповсюдились в умовах сучасної глобалізації. Розкривається зв'язок між маргінальними явищами та поширенням космополітичного світогляду.

Національна культура існує як традиція і є не до кінця відрефлексованим суспільним буттям. А традиція приборкує стихію, впорядковує хаос. Вона – ніби межа для розуму, втілена ним же самим у суспільну матерію. У традиції людина сама собі встановлює межі. Характерною особливістю традиції є те, що вона існує як звичка, базується на практичному досвіді.

Проблеми традиції актуалізуються в епоху глобальних зрушень в онтологічній культурній орієнтації, коли зазнає кризи історична форма раціональності. У цей час заперечується не традиція взагалі, а лише її конкретно-історична форма. При «зударенні смислів» включається рефлексія над традицією як цілісним духовним утворенням. Однак, рефлексія над традицією ніколи не зуживає несвідомого складника в ній. Неусвідомлене, несвідоме постійно присутнє в людській діяльності. Це так звані архетипи свідомості. Їх руйнування призводить до маргіналізації культурного життя, яке частіше відбувається на порубіжжі національних культур і проявляється у втраті стрижневої культурної ідеї.

Зарадити маргіналізації культури може свідоме, раціональне ставлення індивідів до свого культурного буття, осмислення позараціональних засад людського існування. Установка на творення знімає проблему пізнання граничних начал буття і розглядає їх як результат власної діяльності. А тому розв'язання проблем співжиття національно-культурних спільнот вимагає взаємного пізнання через буттєве зближення, взаємне проникнення.

Хоч культура наскрізь символічна, духовне єднання в культурі не є символічним, а є лише єднанням за допомогою символу. Пізнання символу через вростання в культуру є долученням до глибинних основ родової діяльності. Духовна культура складає онтологічне буття людських смислів, в її рамках здійснюється життєвий вибір індивідів і цілих поколінь. Суттєві особливості такий вибір має на порубіжжі культур. Культура порубіжжя все частіше іменується маргінальною.

Як стан духовності, маргінальність характеризується певною недовключеністю, недовкоріненістю людини в національну культуру. Динамізм сучасного життя призводить до певного відсторонення індивідів від їхньої базової, рідної культури. Неглибока вкоріненість у власну культуру формує готовність до сприйняття іншої культури, налаштованість на її освоєння. Це дозволяє людині відчувати індивідуальне буття як особливу культуру. Культура індивіда, який перебуває на межі культур, полягає в його розвиненій здатності долати культуру як фатум, стикати між собою протилежні долі й залишатись (ставати) вільним (В. С. Біблер).

Обґрунтовано, що найсуттєвішим особистісним чинником виникнення маргінальних явищ у національній культурі є несвідоме буття в ній. Несвідоме буття на межі національних культур, чи, радше, низька питома вага раціональності в бутті маргінала, часто не дозволяє побороти, здолати негативні наслідки стихійного змішування культурних алгоритмів.

Специфіка нерелексивності маргінальності та необхідність її тлумачення викликані тим, що саме свідоме перебування в культурі є проблемою. Виявлено, що понятійне відтворення позাপонятійного, яке присутнє в культурі, не заперечує наявності в реальному процесі культуротворення ні свідомого, ні позасвідомого. Завдання полягає в тому, щоб індивіди прагнули до постійного збільшення свідомого начала у творенні власного життя. Вироблення такого ставлення до власних умов існування є перепорою до маргіналізації, витіснення на периферію суто людського, освяченого розумом життя.

У своєму не найкращому прояві маргінальність виступає не тільки як відсутність традиції, але й обумовлена такою відсутністю нерелексивність буття, низький рівень свідомості, занепад громадської моралі і т.п. Але та ж сама маргінальність може стати основою посиленої культуротворчості, коли базова культура залишається домінантною, а інша лише виконує роль збудника до творення. Це означає вихід у новий простір культури, подолання маргінальності, що є неможливим без участі філософської рефлексії.

У *підрозділі 3.2. «Роль філософської свідомості у становленні і розвитку національної культури»* розкривається значення свідомої складової у функціонуванні національної культури, досліджується значущість філософської рефлексії у становленні повноти національного буття, утверджується важливість національної самосвідомості в розвої творчих здібностей особистості.

Національна культура містить у собі абсолютні життєві настанови, які через те, що вони абсолютні, у гносеологічному плані завжди амбівалентні. Тому зріла національна культура вимагає філософського осмислення. Без філософської рефлексії національна культура залишається невикінченою, без неї вона не може стати цілісною.

Національна культура, як і філософія, є берегинею абсолютних цінностей. Для філософської свідомості абсолюті, які функціонують у національній культурі, є іншою назвою поняття, ідеї. Абсолют – це єдине, або основа категоріального синтезу розмаїтого національного життя й культури, це той принцип, який виконує роль цементуючого ядра національної свідомості. Завдяки йому всі сфери національного існування зводяться до купи і концентруються в понятті «національна ідея».

Національна ідея відноситься до таких понять, які не піддаються «науковому», у звичному розумінні цього слова, тлумаченню. Для свого розуміння вона вимагає іншого мислення – мислення, яке усвідомлювало б не тільки предмет, але й себе разом із передумовами свого здійснення. Сучасна наука виробила потужний арсенал методів аналізу гуманітарних проблем, серед яких не тільки герменевтичний та феноменологічний методи, але й інші, близькі до постмодерністських, способи тлумачення людського буття. Особливо важливе значення ці методи мають для дослідження проблем національної культури та самосвідомості.

Існування в національній стихії без національної свідомості загрожує неадекватною поведінкою, нерозумінням іншого, конфліктами. Усвідомлення меж власного національно-культурного Я перетворює його у відносне, в одне з багатьох, створює умови для діалогу з іншими. Національні абсолюті, принципи, на яких будується життя спільноти, за допомогою філософії стають окресленими. Філософська рефлексія, доходячи фундаментальних основ існування, перетворює їх на поняття, які дають можливість заглянути за лаштунки «матеріального». Тоді окреме постає як пагін загальної основи, як неповне її (основи) виявлення. Філософська свідомість буде досконалий світ ідеалу, світ належного, але завжди має на увазі, що він потойбічний.

Філософське теоретичне мислення, яке доходить у своїй рефлексії до засадничих основ буття, відіграє позитивну роль у становленні й розвитку національної культури у двоякому значенні. З одного боку, воно доводить стихію національного існування до абсолютних значень, чим довершує національність до цілісності, замкнутої в собі, робить національність «світом», дає усвідомлення абсолютної цінності національного. З іншого, приймаючи розмаїтість національних культур, обмежує національне, покладене спершу як абсолют, і тим самим переносить його в діалог між націями та їхніми культурами. Абсолютне є загальнолюдською цінністю, яку кожна нація реалізує у специфічних для неї формах життя та духовної культури. Втілення абсолютних цінностей становить зміст будь-якої локальної, регіональної чи національної культури. Отже, необхідною складовою повноцінного розвитку національної культури, формою усвідомлення партикулярних інтересів нації та способом їх реалізації в контексті світового розвитку є філософська самосвідомість як вища форма теоретичної рефлексії.

У підрозділі 3.3. «Протиріччя національного як джерело кризи і відродження культури» аналізується зміст національного, його чуттєво-практичний характер, неминучість трансцендування культурного змісту національного поза межі наявного буття. Криза та відродження культури подається як перманентний процес взаємоузгодження національної свідомості з чуттєво-практичним підґрунтям, яке породжує свідомість і раціональне мислення.

Цілісна національна культура у процесі свого розвитку за необхідності розщеплюється, у ній з'являються нові напрямки, розгалуження. Складається враження, що культура нації втратила цілісність, перестала об'єднувати людей в один життєздатний організм, у суб'єкт історичної практики. Охопити ж усе розмаїття національної культури в єдиній системі світобачення, виробити узгоджену в собі національну самосвідомість і бути її носієм є для будь-якої людини украй важливою світоглядною потребою. Так виникає протиріччя, яке є живим нервом культурного буття. Його розв'язання є перманентним завданням. Виконати його може тільки людина своєю постійною культурною працею.

Узгодженість людини із суспільним оточенням, встановлення гармонії між її внутрішнім світом і світом зовнішнім передбачає творення цієї гармонії власним духом, адже цілісність національної спільноти рухлива, постійно розвивається. Окреслена протиріччя є протиріччям духовного існування людини. Таке духовне життя екзистенціально переживається як «знаходження» ідентичності, відновлення зв'язку особистості зі світом культури.

Будучи особливою «об'єктивністю», національне як надіндивідуальне утворення відходить в історію й актуально функціонує у формі ідеального, у формі пам'яті індивідів про своє походження. У цьому сенсі національне ніби роздвоюється. Як актуальне буття — воно «тут» і «тепер», воно екзистенціальне переживання моменту, але як таке, що продовжується, воно є зникаючим за горизонтом буттям, що постійно перетворюється на небуття, на ідеальні моменти сущого. Так на базі національної екзистенції виростає трансцендентне як результат її іманентного розвитку. Національна екзистенція у процесі свого тривання сама творить «інший світ». Протиріччя, таким чином, лежить в основі національного. Будь-які нові явища в існуванні національного виникають як протиставлення основі й одночасно її продовження. Це протиставлення і є протиріччям, що обумовлює розвиток національного. Коли поява протиріччя національного та його розв'язання здійснюються органічно, тоді це не порушує цілісності національного. Коли ж вони неорганічні, утворюються «розриви» культурної тканини, які сприяють ерозії духовної єдності спільноти, а надалі негативно впливають на формування творчих здібностей нових генерацій.

В основі кризи національного лежить відрив ідеального продукту національного існування від його чуттєво-предметної екзистенціальної основи.

Національне, таким чином, є самодостатнім феноменом, що містить у собі протиріччя, яке складає основу його розвитку. Через кризи, порушення традиційних форм узгодження складових національної культури в єдину цілісність відбувається розвиток і культури нації, і всього національного організму. Національне є не тільки джерелом кризи національної культури, але й її відродження. Культура особистості ґрунтується на національній традиції, але традицією не обмежується. Суттєвим її визначенням є визнання національного як буттєвої форми утвердження загальнолюдських цінностей.

Четвертий розділ «Становлення і розвиток національної культури України» присвячений аналізу духовного життя України в історичному минулому та його сучасного стану крізь призму обґрунтованих у попередніх розділах ідей. Розглядаються явища космополітизму і маргіальності в культурі українського народу, мова і держава як граничні основи національного менталітету та національної самоідентифікації, а також сучасний зміст української ідеї в контексті державотворення.

У підрозділі 4.1. **«Національне, космополітичне і маргіальне в українській історії та культурі»** аналізуються результати взаємодії української культури з культурами інших народів, розглядаються явища космополітизму і маргіальності та їх осмислення в теоретичних працях вчених і громадських діячів, дається оцінка їх впливу на історичний розвиток України та її сьогодення.

Первинною «клітиною» протонаціональної історії українців були поляни зі своїми архаїчними формами суспільної самоорганізації. У Київській державі відбулось перетворення кількох племен під проводом і за головної участі одного із них – полян – у нову спільноту, яка навіть змінила самоназву та стала називатися русичами. Останнє не могло відбуватись інакше, ніж через маргіалізацію певних частин суспільства, засвоєння ними нових форм життя та діяльності. Уже у процесі творення Київської Русі відбуваються процеси, які дотичні до всіх трьох позицій, що складають предмет нашого спеціального аналізу: національного, космополітичного і маргіального.

Певні прояви космополітичного світогляду, який набуває форми загальноруського патріотизму, знаходимо вже в митрополита Іларіона. Києворуська широка ідентичність протиставляється в нього сепаратизму племен та міжусобицям князів. Руська племінна периферія як не-центр, не-ядро залишається в часи митрополита Іларіона до кінця невизначеною не тільки політично, але й культурно, що підтверджує її маргіальний характер. Ця обставина, сполучившись з іншими, стала причиною розпаду могутньої середньовічної держави – Київської Русі.

Після монголо-татарської навали Київська Русь перестала існувати, але її духовна спадщина, як і відчуття приналежності до чогось великого, надіндивідуального в наступних поколіннях киеворусичів не зникли. Хоч киеворуська колективна ідентичність не забезпечила існування великої

держави, вона збережеться упродовж віків, стане вагомим осердям колективного світогляду великої етнічної маси людності, спонукою для молодших генерацій до відновлення втраченої державності. Невикінченість, невиробленість колективного «ми» буде відлунювати віками у складних взаємовідносинах подрібнених на регіональні групи киеворусичів із сусідами. Історичне буття протоукраїнської етнічної маси буде позначене своєрідною «недугою на смерть»: відсутність власної держави не дасть змоги консолідуватись і завершити формування свідомості автентичного колективного «ми», а перебування у складі інших держав з пам'яттю про велике історичне минуле стане на перешкоді ототожнення себе з новими, відмінними в культурному відношенні громадянами, із громадянами з іншою історичною пам'яттю. Двоїстість колективного киеворуського духу, що по суті є його маргінальністю, стала причиною подальших трагедій в історії українського етносу, який через несприятливі обставини не зміг вчасно перетворитися на модерну націю.

Встановлено, що перші київські князі литовського походження вибрали руську ідентичність не із суто суб'єктивних мотивів та уподобань. Для цього були й об'єктивні причини. В історично першій східнослов'янській державі киеворуський етнос (русичі) дозрів до такого рівня, що з його усвідомленням власної ідентичності, його культурною визначеністю не рахуватись було вже неможливо навіть тоді, коли сама держава розпалась.

Стосовно суздальців, то їхній розрив із киеворуською спадщиною був необхідним, адже становлення нової спільноти, близької за своїми характеристиками до національної, вимагало консолідації «ми», яка може реалізуватись лише у протиставленні до «вони». Не випадково в літописах Володимиро-Суздальського і Московського князівств на кілька століть зникають згадки про Київську Русь. І так тривало доти, допоки політично й культурно нова спільнота не викристалізувалась, допоки володимиросуздальська ідентичність не укоренилась, не увійшла «в плоть і кров» підданих нового князівства. Лише розширення Московського царства, а потім і приєднання до Московії України, змінили ідеологію і культурну політику Московської держави. На часі стояло виправдання політичних претензій на київські землі нової державної потуги, що стрімко зростала. У нову історичну добу в цьому моменті проглядає політичний фактор у становленні національної спільноти, його «конструююча» роль. І все ж етнокультурна серцевина протонаціонального об'єднання виявляється стрижневою, хоча націогенез є поліфакторним за своєю природою.

Після зникнення з політичної карти Європи Київської Русі явища космополітизму і маргінальності переполюють історію етносу, якому судилось у нелегкій боротьбі за власне колективне «Я» перетворитись на українську націю.

В «епoxy націоналізму» більш виразно, ніж раніше, спостерігаємо появу ще одного чинника націотворення – соціального. Поява націй в історії не в останню чергу обумовлена приходом у політику широких верств населення, які відчувають себе близькими як за походженням, так і за актуальною культурою. Перетворення етнічної спільноти на націю є результатом демократизації суспільного життя, передумовою якої виступає переконання, що люди, близькі за культурою, моральними засадами, традиціями та менталітетом, спроможні краще облаштувати своє громадське життя, але для цього їм необхідно довершити своє суспільне об'єднання державною організацією. Тобто, мова йде про необхідність створення власної національної держави як політичної організації, яка найкращим чином може розв'язати соціальні проблеми. Але, і це найголовніше, усі громадяни в національній державі зразу ж отримують рівні права, що дає їм можливість своїм розумом і працею, без утисків з боку «чужої» держави і недоброзичливого ставлення імперськи налаштованих громадян панівної культури самостійно досягти кращого соціального становища.

У підрозділі 4.2. «Проблема національної самоідентифікації. Мова і держава як граничні основи національного менталітету» аналізуються природа, можливості та сенс національної самоідентифікації, національний менталітет і глибинні основи національної диференціації світової людності.

Українському етносу творення власної національної держави давалось украй важко через культурну, релігійну та історичну близькість до панівних націй, із якими доля в'язала його єдиною державною організацією, розділивши при цьому на частини. А тому передумовою творення національної держави і найголовнішим національним завданням було розмежування з панівними етносами в мові і культурі як умови утвердження окремішності українського народу, а в перспективі і нації з усіма наслідками, які з цього випливають.

Основою творення національної спільноти може бути не лише мова та культура, але й територіальний патріотизм, потреба активного соціального класу чи стану мобілізувати спільноту для виконання колективних завдань і т.п. Та неминуче рано чи пізно виникає питання мови, настільки важливе значення вона має не лише для консолідації спільноти, але й для самого її існування. Не випадково М. Гайдеггер утверджує мову в контексті екзистенції як «оселю буття».

Націотворчі завдання освіченої верстви українського етносу полягали у виведенні української мови, а, відповідно, і культури з «тіні» польської та російської як панівних, тому що українська етнічна залежність від державних етносів означала вторинність, необов'язковість, периферійність, а отже маргіальність всього українського. Неповна соціальна структура українського суспільства призвела до того, що українська культура дублювала

артикульоване центральною культурою або обмежувалася відображенням периферійного, маргінального життя етносу.

Подолання маргінальності духовного життя вимагало глибокого соціального і національного перетворення етносу, заперечення ним власної периферійності та становлення нової цілісності, яка спілкувалася б зі світом безпосередньо. А це і є формуванням нації, для якої жодна з ознак не є обов'язковою, але критичний їх набір завжди необхідний.

Нація як форма колективного співжиття виникла як відповідь на потребу громадського єднання, яке будувалося б не на станових засадах, а на соборності. Первинною і найбільш тривкою засадою колективного життя є духовність, що проростає із «серця», чуття. Вона формується у процесі спільного проживання, і люди дотримуються норм, які вона містить, через внутрішнє переконання. Складовою частиною цього світогляду є свідомість національної ідентичності. Визнання національної ідентичності є визнанням власної суспільної сутності. Демократичне суспільство неможливе, якщо його громадяни не усвідомили не тільки самоцінності індивіда, але й цінності суспільства, колективних форм взаємодії та підтримки одне одного.

Обґрунтовано, що з екзистенції виростає національна ідея. У ній реалізується свідомість національної ідентичності, яка трансформується у спонуку до суспільної дії, до праці на загальне благо, на благо нації. Сповідування членами національної спільноти національної ідеї є показником згуртованості цієї спільноти, усвідомлення нею своєї колективної сили, віри у свої історичні можливості та бажання ці можливості реалізувати. Відсутність усвідомлення національних цілей свідчить про ерозію суспільності, розкладання її духовного ядра, поруйнованість зв'язків усередині національного цілого.

Могутній поштовх до становлення національної самосвідомості дає державна оформленість національного життя. Утвердження національної ідеї особливо важливе для подолання космополітизму та маргінальності в політичній культурі українського народу. Сьогодні космополітизм для України є гальмом внутрішньої консолідації суспільства. Він розкладає спільноту із середини, провокує ерозію її цілісності, сприяє культурно-політичній маргіналізації суспільства. До цього часу українське суспільство залишається фрагментованим, атомізованим, розפורшеним.

У сучасних умовах розбудова національної держави тісно пов'язана із творенням української політичної нації. Обґрунтовано, що будь-яка політична нація не позбавлена етнічного коріння. Не позбавлена його й українська політична нація, адже твориться не абстрактний політикум, а українська

політична спільнота, що уже за своїм визначенням є визнанням української культурної домінанти.

Подолання маргінальності в українській духовності та становлення новітньої національної культури України, з якою себе ідентифікували б її громадяни, може і повинно стати запорукою гарантованого майбутнього українського народу. Шляхом, на якому цих цілей можливо досягти, є творче використання досвіду інших націй у відродженні національної мови і зміцненні національної держави.

У підрозділі 4.3. «Українська ідея у філософії і проблема майбутнього України» надано теоретичне осмислення української національної ідеї, зроблено аналіз її реалізації в контексті сучасних світових тенденцій розвитку, а також вказано на можливості відтворення повної структури української нації.

Будь-яка нація має етнічну серцевину. Поділ націй на етнічні й політичні досить умовний, адже кожна з них містить у собі вказані елементи як необхідні складові. Нація виростає з етносу і є результатом політизації останнього. Вона є соціально-політичною і культурною спільнотою з розвиненою свідомістю своєї культурної та політичної окремішності, тоді як етнос – це нація в собі, його культурна самобутність не усвідомлюється як цілісність, етнокультурні елементи не зведені в єдине ціле. Такою була свідомість української еліти у XVIII ст. Ця свідомість не була національною за своїм поняттям, оскільки не протиставляла себе іншим спільнотам (у цьому випадку – російській). Вона не була цілісною, завершеною в собі.

Найкраще, у найбільш прозорій і відрефлексованій формі національний світогляд може бути явлений «для себе» у сфері філософії, через знання теоретичне. Але, на жаль, українська філософія в її історичній ретроспективі сама є проблемою. І все-таки становлення української нації, суттєвою і чи не найголовнішою ознакою чого є формування національної самосвідомості, у своїх основних рисах відбулось.

У XVII ст. значна частина освічених та заможних українців своєю культурою, соціальним станом та способом життя встигла перетворитися на польську шляхту. Ця обставина ускладнювала дозрівання українського етносу в націю, а у кризові періоди доводила до трагедії, коли «свої бились зі своїми» (П. Куліш). Українська суспільність у польській державі мала периферійний статус, була маргіналізованою. Відповідно такою була і її колективна свідомість. Ось чому повстання 1648 року мало від самого початку соціальний характер і тільки згодом, у кульмінаційний період визвольних змагань, національна свідомість провідників і значної частини повстанців набула цілісного характеру, стала національною в повному розумінні цього слова. Події того часу наклали глибокий відбиток на українську свідомість та ментальність. Героїка тих подій стане національним символом, народним

переказом, навіть міфом, який буде жити українську ідею надалі аж до сьогодні.

В основі національного лежить закорінена у глибині віків людська суб'єктивність, яка зрослась з об'єктивним світом, середовищем, задавилась і тому для всіх наступних поколінь виступає підложжям їхнього індивідуального існування. Власне національна свідомість є усвідомленням цінності всенародного єднання попри індивідуальну самотність кожного та вікові, статеві, соціальні й інші розбіжності. Саме проявом екзистенціального характеру національного буття як буття в часі, буття, яке зав'язане на людську суб'єктивність і проявляється у споминах та переживаннях, стало становлення новітньої національної свідомості українців у козацьку добу. Козаччина стала екзистенціальним джерелом українського духу, який з того часу ніколи не згасав остаточно.

Зрілість ідеї, яка обумовлює пріоритети особистості, визначається широтою охоплення суспільних інтересів, їх урахуванням у практиці індивідуальної життєдіяльності. Безпосереднього життєвого досвіду недостатньо для того, щоб стати носієм високої суспільної ідеї. Вироблення такої ідеї відбувається у процесі теоретичної рефлексії. В її основі лежить аналіз буттєвих форм життєдіяльності, які для членів спільноти є індивідуальними і спільними одночасно. Національна ідея – це духовне відображення спільної мети громадян держави, політичної нації. Її змістом є не окремішні інтереси етносів чи національних меншин, які проживають у державі, а колективне завдання цієї спільноти задля її утвердження у світі, задля реалізації її історичного призначення.

Для бездержавного народу змістом національної ідеї є національне визволення і створення власної держави. Що стосується національної ідеї одержавлених народів, то вона є також феноменом культури, що збирає все розмаїте соціально-політичне буття спільноти до єдиного знаменника, виступає фактором духовного єднання громадян у єдине ціле, яке прийнято називати історичним суб'єктом. Це дає підстави стверджувати, що національне є не тільки явищем культури, але й має глибокий соціальний зміст. Таким чином, національна ідея – це синтез усіх інтересів народу, які виражаються у прагненні громадян національної держави до реалізації колективних цілей у всіх сферах суспільного розвитку. Ідея, яка синтезує всі ці прагнення, є національною. У свідомості громадян вона присутня як ядро національної духовності.

Національна ідея не зводиться до етнічного. Коли мова йде про ідею державної нації, то, щоб бути національною, вона повинна відобразити інтереси всіх етнічних груп і кожного громадянина зокрема. Саме така національна ідея потрібна сьогодні Україні — ідея, яка не роз'єднувала б її громадян, а об'єднувала заради розв'язання тих проблем, які стоять перед країною.

Зміст національної ідеї будь-якого народу, її цінність проявляються в міжкультурних контактах, на межі національних культур. Діалог між національними культурами викристалізовує істинність загальнолюдського, яке існує не у формі чогось самостійного, самодостатнього, відірваного від національного, а є продовженням останнього. Загальнолюдська культура не може позбутись національного змісту. Але існують загальнолюдські цінності. Це ті цінності, які виносить кожна культурна нація на суд інших з очікуванням, що вони будуть прийняті ними як основа співіснування в національно та культурно розмаїтому світі. До загальнолюдських цінностей належить і національна визначеність, культурна ідентичність локальних спільнот.

Висновки. Дисертація репрезентує новий науковий напрямок філософсько-культурологічних досліджень у сфері буття національних культур в умовах глобалізації. У ній проаналізовані сутність і стан національних культур у ситуації «ущільнення» відносин між націями та державами, досліджені явища космополітизму і маргінальності, що виникають у процесі їх зіткнення.

Аналіз заявлених проблем потребував занурення у сутність духовної культури взагалі та експлікації загальних умов культуротворчості зокрема. Було виявлено, що духовна культура виростає на ґрунті колективного життя людей. Основою її генези виступає спільнота, що характеризується тривалістю існування та певною впорядкованістю зв'язків між її членами. Культура є ідеальним втіленням суспільності у предметах, у яких згасла діяльність людей, що відійшли в небуття. Завдяки їй збувається історія та формується суспільна сутність індивідів, які належать до різних поколінь. Так вершиться справа надіндивідуальна, національна, вселюдська.

Культура, як і суспільність, є тим загальним, яке існує не інакше, як у діяльності і через діяльність індивідів, у їхньому способі буття. Як загальне, так і одиничне є лише різними сторонами реального процесу самовизначення індивідів серед собі подібних. Таким чином, культура є передумовою свободи людини, свободи як змістовного буття. Через символи культури відбувається несимволічне єднання індивідів у спільноту.

У процесі дослідження виявлено, що найбільш тривкою спільнотою до цього часу є спільнота національна і що саме в ній відбуваються найбільш значущі зрушення в епоху глобалізації. Криза в сучасній культурі подана в роботі як специфічний етап в її розвитку, сутність якого полягає в розшаруванні колективних форм ідентифікації індивідів, що проявляється в неузгодженості і суперечностях між її складовими. Доведено, що культурна диференціація містить у собі тенденцію до інтеграції, до синтезу складових у новій органічній цілісності. У цьому контексті процес глобалізації постає не як культурна уніфікація, а як реструктуризація світового цілого і його необхідних складових частин – національних організмів.

Виходячи з аналізу фундаментальних основ культури, зроблено висновок про центральну роль національної культури в сучасному світі як особливої і необхідної форми реалізації людиною її всезагальної сутності. Доведено, що в основі кризи національного лежить відрив ідеального продукту національного існування від його чуттєво-екзистенціальної сутності і що національне містить у собі не лише джерело кризи, а й можливості її подолання.

У роботі здійснений концептуальний аналіз космополітизму і маргінальності крізь призму національного і загальнолюдського, особливого і всезагального. Доведено, що національна визначеність індивіда складає основу його суспільної сутності, а криза національного є одночасно і кризою людини, проблемою її екзистенції.

У результаті аналізу космополітизму встановлено, що останній заперечує національне формально, а насправді містить його у собі, є його продовженням. Як продукт національної свідомості, космополітизм підмінює загальнолюдське невідрефлексованим національним. Про це свідчать його історичні перипетії, починаючи від Стародавньої Греції і закінчуючи його сьогоднішньою практикою.

На основі проведених досліджень явищ маргінальності зроблено висновок, що маргінальність проявляється в подвійній і одночасно неповній ідентифікації індивідом себе з національно-культурними світами, що межують між собою. Амбівалентність маргінальності полягає в тому, що, з одного боку, вона є «провисанням» між культурами, некоріненістю в жодну з них, а, з іншого, дає можливість індивіду поглянути на культуру ніби збоку, відсторонитись від неї. Такий стан маргінала може супроводжуватись не лише байдужістю до суспільного, падінням моральності, а й слугувати стимулом до творчого буття в культурі. Останнє є можливим за умови, коли індивід свій маргінальний стан робить предметом рефлексії, чим долається стихійність буття, усвідомлюється національне коріння культурного існування.

У зв'язку з цим у дисертації обґрунтована цінність національного шляхом філософської рефлексії над ним. Підтверджено, що філософська рефлексія довершує національне, доводить його до абсолюту, а потім через визнання множинності національних організмів переводить його в неабсолютне, відносне утворення. Зроблено висновок, що загальнолюдське не існує в безпосередній формі, а формується в результаті взаємодії національно-культурних світів. Саме на межі національних культур формуються та усвідомлюються загальнолюдські цінності.

У результаті проведеного дослідження осмислено сучасні суспільно-політичні і культурні реалії, що мають відношення до культурної та державної розбудови України. Сучасний етап еволюції світового людства призвів до того, що хоча етнічне коріння і залишається важливим джерелом формування націй, воно все глибше занурюється в основу націотворення і вимагає доповнення етнічного джерела нації громадянським змістом. Так виникло поняття

«політична нація», яке не долає етнічного, а лише вводить його у ширший контекст. Враховуючи це, формування сучасної української політичної нації передбачає не лише визнання її етнічної основи, а й зумовлює необхідність виходу за межі етнічності з акцентуацією на її громадянському характері.

Виконане дослідження і його результати можуть бути використані як теоретичний супровід державотворчих рішень для формування концептуальних засад культурної політики у сфері міжетнічних та міжнаціональних взаємин.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Загрійчук І. Д. На межі національних культур / Іван Дмитрович Загрійчук. – Харків, 2006. – 260 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Загрійчук І. Д. Міжнаціональні взаємини: космополітизм чи інтернаціоналізм / І. Д. Загрійчук // Наукові записки Харківського військового університету. – Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Випуск VI. – Харків, 2000. – С. 25-33.
3. Загрійчук І. Д. Національна культура і культура особистості / І. Д. Загрійчук // Вісник Харківського національного університету. Серія «Теорія культури та філософія науки». – Харків, 2000. – № 465. – С. 78-83.
4. Загрійчук І. Д. Національна ідея як феномен культури та її соціальний зміст / І. Д. Загрійчук // Вісник Харківського національного університету № 507. Серія: «Теорія культури та філософія науки». Випуск 24. – Харків, 2001. – С. 16-22.
5. Загрійчук І. Д. Джерела та природа космополітичного світогляду / І. Д. Загрійчук // Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім В.Н.Каразіна. Серія: філософія. – Харків, 2000. – № 474. – С. 32-36.
6. Загрійчук І. Д. Органічність національної культури та соціальні наслідки її руйнації / І. Д. Загрійчук // Науковий вісник № 12. Серія: філософія. Випуск 6. – Харків: ХДПУ, 2000. – С. 74-80.
7. Загрійчук І. Д. Перипетії космополітизму в європейській історії / І. Д. Загрійчук // Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія: філософія. – Харків, 2000. - № 486. – С. 62-65.

8. Загрійчук І. Д. Месіянство як російський варіант космополітизму / І. Д. Загрійчук // Наукові записки Харківського військового університету. – Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Випуск VIII. – Харків, 2000. – С. 44-50.
9. Загрійчук І. Д. Бог і нація: теоретичні та історичні підстави і спроби ототожнення / І. Д. Загрійчук // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С. 243-249.
10. Загрійчук І. Д. Глобалізація як виклик сучасній культурі / І. Д. Загрійчук // Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: філософія. – Харків, 2002. – № 547. – С. 102-109.
11. Загрійчук І. Д. Свідомість національного в добу глобалізації / І. Д. Загрійчук // Науковий вісник. Серія: філософія. Випуск 28. – Харків: ХНПУ, 2008. – С. 50-57.
12. Загрійчук І. Д. Феномен нації та проблема особистості в комуністичному та ліберальному світогляді / І. Д. Загрійчук // Мультиверсум. Філософський альманах. – Випуск 78. – Київ: 2008. – С. 201-210.
13. Загрійчук І. Д. Національна ідея і світ повсякденності / І. Д. Загрійчук // Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія: філософія. – Харків, 2008. – № 830. – С. 112-117.
14. Загрійчук І. Д. Глобалізація і національно-культурна ідентичність / І. Д. Загрійчук // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Збірник наукових праць. – Харків, 2009. – № 1. – С. 133-141.
15. Загрійчук І. Д. Проблема ідеала в духовній культурі / І. Д. Загрійчук // Філософські дослідження. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля. Вип. № 9. – Луганськ, 2009. – С. 227-235.
16. Загрійчук І. Д. Об'єктивність національного та мотиви його заперечення / І. Д. Загрійчук // Науковий вісник. Серія: філософія. Випуск 30. – Харків: ХНПУ, 2009. – С. 124-131.
17. Загрійчук І. Д. Духовна культура: проблема самовизначення / І. Д. Загрійчук // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2009. – № 4. – С.105-108.
18. Загрійчук І. Д. Національна ідея в системі освіти / І. Д. Загрійчук // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Філософія». Випуск 31. – Харків: ХНПУ, 2009. – С. 3-10.
19. Загрійчук І. Д. Теорії нації в системі права та політичній практиці / І. Д. Загрійчук // Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія: філософія. – Харків, 2009. – № 877. – С. 20-26.

20. Загрійчук І. Д. Політична культура українського народу крізь призму маргінальності / І. Д. Загрійчук // Мультиверсум. Філософський альманах. – Випуск 87. – Київ: 2009. – С. 222-231.
21. Загрійчук І. Д. Глобалізація як проблема для національних культур / І. Д. Загрійчук // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Філософія». Випуск 32. – Харків: ХНПУ, 2009. – С. 8-16.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження:

22. Загрійчук І. Д. Національна складова державної політики / І. Д. Загрійчук // Політологічний вісник: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції [«Політична думка в Україні: минуле і сучасність»], (Київ, 1-4 лютого 1993 р.). – Київ: НМК ВО, 1993. – С. 88-93.
23. Загрійчук І. Д. Духовність і проблема життєвого вибору / І. Д. Загрійчук // Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант. – Тези доповідей науково-практичної конференції (27-28 квітня 1993 року) – Харків, 1993. – С. 163.
24. Загрійчук І. Д. Національний характер філософії Сковороди / І. Д. Загрійчук // Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Тези доповідей II Харківських Сковородинівських читань. – Харків: ХДУ, 1993. – С. 119-121.
25. Загрійчук І. Д. Національне як константа культури / І. Д. Загрійчук // Перші культурологічні читання «Культура на зламі тисячоліть» (22-23 вересня 1994 року). – Київ: КПІ, 1994. – С. 111-112.
26. Загрійчук І. Д. Проблема человека и миграция смыслов в культуре / И. Д. Загрійчук // Философская антропология: истоки, современное состояние и перспективы. Тезисы VIII Ежегодной конференции Кафедры философии РАН (6-7 февраля 1995 года) – М., 1995. – С. 127-129.
27. Загрійчук І. Д. Толерантність і мовно-культурне розмаїття / І. Д. Загрійчук // Толерантность как культурная универсалия. Материалы международной конференции.- Харьков, 1996. – С. 39.
28. Загрійчук І. Д. Вияви космополітизму і маргінальності в політичній культурі українського народу / І. Д. Загрійчук // Політична культура і політичні партії України. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Т.6. – Тернопіль, 1996. – С. 215-218.
29. Загрійчук І. Д. Відповідальність як вияв індивідуальної свободи / І. Д. Загрійчук // Проблема ответственности на рубеже XX и XXI веков. Материалы мемориальных чтений, посвященных 60-летию профессора А.Ф.Плахотного). – Харьков, 1996. – С. 74-76.
30. Загрійчук І. Д. Маргінальність у культурі і становлення політичної нації / І. Д. Загрійчук // Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на півдні України і актуальні проблеми державного управління. Матеріали

- регіональної науково-практичної конференції (10-11 грудня 1996 року). – Одеса, 1996. – С. 130-131.
31. Загрійчук І. Д. Інтелігенція і соборність нації / І. Д. Загрійчук // Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. Матеріали доповідей I Міжнародного симпозиуму 20-27 травня 1997 року. – Севастополь-Форос, 1997. – С. 181-184.
  32. Загрійчук І. Д. Вселюдськість національного в контексті виховання / І. Д. Загрійчук // Виховання української еліти в системі національної освіти України. – Матеріали науково-практичної конференції (19-20 червня 1997 р.). – Львів: «За вільну Україну», 1997. – С. 16-20.
  33. Загрійчук І. Д. Духовна культура і проблема раціональності / І. Д. Загрійчук // Культура філософії у ХХ столітті. – Матеріали IV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (30 вересня - 1 жовтня 1997 р.). – Харків, 1997. – С. 42-44.
  34. Загрійчук І. Д. Раціоналізація духовності як культурно-історичний процес / І. Д. Загрійчук // Проблема раціональності наприкінці ХХ століття. – Матеріали V Харківських міжнародних Сковородинівських читань (29-30 вересня 1998 р.). – Харків, 1998. – С. 259-264.
  35. Загрійчук І. Д. Национальная идентичность и всемирность / И. Д. Загрийчук // XXI век: будущее России в философском измерении. Т.4. Философия духовности, образования, культуры. – Екатеринбург, 1999. Ч.1. – С.56-57.
  36. Загрійчук І. Д. Справедливість і розвиток міжнаціональних взаємин / І. Д. Загрійчук // Ідея справедливості на схилі ХХ століття. Матеріали VI Харківських міжнародних Сковородинівських читань (28-29 вересня 1999 року). – Харків, 1999. – С. 216-226.
  37. Загрійчук І. Д. Національна екзистенція і комунікація / І. Д. Загрійчук // Обрії комунікації та інтерпретації. Матеріали VIII Харківських міжнародних читань (28-29 вересня 2001 року). – Харків, 2001. – С. 28-30.
  38. Загрійчук І. Д. Правове регулювання міжнаціональних взаємовідносин: філософські аспекти / І. Д. Загрійчук // Практична філософія та правовий порядок. Збірка наукових статей. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С.205-210.
  39. Загрійчук І. Д. Екзистенційні джерела етнічної ідентичності та національної свідомості / І. Д. Загрійчук // Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. Збірник наукових праць. – Тернопіль – Севастополь – Суми, 2002. – С. 139-144.
  40. Загрійчук І. Д. Творчість і спосіб життя Г.Сковороди в контексті народної ментальності / І. Д. Загрійчук // Філософська спадщина Г.С.Сковороди і сучасність. Матеріали IX Харківських міжнародних Сковородинівських читань (до 280-річчя Г.С.Сковороди) 27-28 вересня 2002 року). – Харків, 2002. – С. 21-23.

41. Загрійчук І. Д. «Втеча» філософії в літературу і криза раціональності / І. Д. Загрійчук // Філософія і література. Матеріали XI Харківських міжнародних Сковородинівських читань (24-25 вересня 2004 року). – Харків, 2004. – С. 151-153.
42. Загрійчук І. Д. Філософія в технічному вузі: проблеми та завдання / І.Д.Загрійчук // Університетська філософія в ретроспективі та перспективі (до 200-річчя Харківської університетської філософії). Матеріали XII Харківських міжнародних Сковородинівських читань (25 лютого 2005 року). – Харків, 2005. – С. 41-43.
43. Загрійчук І. Д. Національна демократія: за і проти / І. Д. Загрійчук // Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава. Матеріали XIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань (30 вересня- 1 жовтня 2005 року). – С. 60-63.
44. Загрійчук І. Д. Діалог культур як вияв новітньої форми раціональності / І. Д. Загрійчук // Філософські стратегії XXI століття. Матеріали XIV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (29-30 вересня 2006 року). – С. 18-19.
45. Загрійчук І. Д. Маргінальність і постмодерн / І. Д. Загрійчук // «Україна наукова'2003». Матеріали науково-практичної конференції (16-20 червня 2003 року). – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С. 29-30.
46. Загрійчук І. Д. Філософія в контексте глобальної культури / І. Д. Загрійчук // Філософія и будущее цивилизации. Тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса (24-28 мая 2005 года). – М.: «Современные тетради», 2005. – С. 264-265.
47. Загрійчук І. Д. Свобода особистості, національно-державний суверенітет, глобалізація / І. Д. Загрійчук // «Дні науки '2005». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15-27 квітня 2005 року). – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С. 24-26.
48. Загрійчук І. Д. Етнічна ідентичність і свобода особистості / І. Д. Загрійчук // Особистість у системі соціальних зв'язків. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (18-19 квітня 2005 року). – Харків: Видавництво НФаУ, 2005. – С. 182-185.
49. Загрійчук І. Д. Національна ідентичність як процес / І. Д. Загрійчук // Ідентичність у сучасному соціумі. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (14-15 листопада 2006 року). – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – С. 36-38.
50. Загрійчук І. Д. Личность в пространстве культуры / И. Д. Загрійчук // Первый Российский культурологический конгресс (25-29 августа 2006 года). Программа. Тезисы докладов. – СПб: Эйдос, 2006. – С. 209.
51. Загрійчук І. Д. Взаємодія культур: природа, характер, наслідки / І. Д. Загрійчук // Інформаційно-культурний простір: європейський вибір

- України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (7-8 грудня 2007 року). Частина 1. – Київ, 2008. – С. 221-222.
52. Загрійчук І. Д. Глобальні інформаційні потоки і національні культури / І. Д. Загрійчук // Гуманістичний вимір інформаційного суспільства. Філософські семінари. Випуск 7. – Полтава, 2008. – С. 49-51.
53. Загрійчук І. Д. Національна культура в епоху інформатизації / І. Д. Загрійчук // Людина, культура, техніка в новому тисячолітті. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 квітня 2008 року). – Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2008. – С. 97-98.
54. Загрійчук И. Д. Этничность и политическая нация / И. Д. Загрійчук // Этничность и власть: региональные, национальные и глобальные проекты. Материалы VII международного семинара 15-17 мая 2008 года, г. Ялта/ Под ред. Т. А. Сенюшкиной. – Севастополь: ЭКОСИ – Гидрофизика, 2008. – С. 66-67.
55. Загрійчук І. Д. Рівність та справедливість у міжнаціональних взаєминах. Роль державності / І. Д. Загрійчук // Ідея соціальної справедливості в контексті сучасних цивілізаційно-культурних змін. Матеріали Меморіальних читань, присвячених 90-річчю від дня народження першого завідувача кафедри філософії і політології ХНАДУ Володимира Петровича Шерстнюка (20 листопада 2008 року). – Харків, 2008. – С. 69-76.
56. Загрійчук І. Д. Дійсність національного в контексті сучасності / І. Д. Загрійчук // «Розвиток наукових досліджень 2008». Матеріали четвертої міжнародної науково-практичної конференції (24-26 листопада 2008 року). Том четвертий. – Полтава, 2008. – С. 100-101.
57. Загрійчук І. Д. Національно-культурна складова економічного розвитку / І. Д. Загрійчук // Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ. ХХІ Харківські політологічні читання (матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції). – Харків, 2008. – С. 81-83.
58. Загрійчук И. Д. Этническая идентичность и национальная принадлежность в глобализирующемся мире / И. Д. Загрійчук // Религия и гражданское общество: новые национальные границы и парадоксы глобализации культурного пространства. Материалы VIII международного семинара 20-22 ноября 2008 года, г. Ялта, Ливадия / Под ред. Т.А. Сенюшкиной. – Севастополь: НПЦ ЭКОСИ – Гидрофизика, 2009. – С. 73-75.

АНОТАЦІЇ

Загрійчук І. Д. Космополітизм і маргінальність в національній культурі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2010.

Дисертація репрезентує новий напрямок філософсько-культурологічних досліджень у сфері буття національних культур в умовах глобалізації. У роботі обґрунтовано зумовленість кризи сучасної культури розшаруванням колективних форм ідентифікації індивідів. Доведено, що національна визначеність індивіда складає основу його суспільної сутності, а криза національного є кризою людини. Автором здійснено концептуальний аналіз космополітизму і маргінальності. Доведено, що космополітизм заперечує національне формально, а насправді є його продовженням. Маргінальність проявляється у подвійній та одночасно неповній ідентифікації індивідом себе з національно-культурними світами, що межують між собою. З'ясовано, що національне в умовах глобалізації вимагає нової інтерпретації, доповнення його громадянським змістом. Однак, глибинним джерелом політичних націй все ж залишається етнічність. Ці висновки особливо актуальні для сучасної України, процесу її державотворення.

Ключові слова: космополітизм, маргінальність, національна культура, культурне буття, етнічність, ідентичність, екзистенція, глобалізація, політична нація.

Загрійчук И. Д. Космополитизм и маргинальность в национальной культуре. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды. – Харьков, 2010.

Диссертация репрезентует новое направление философско-культурологических исследований в сфере бытия национальных культур в условиях глобализации. В ней проанализированы сущность и состояние национальных культур в ситуации «уплотнения» отношений между нациями и государствами, исследованы явления космополитизма и маргинальности, возникающие в местах их соприкосновения.

В работе проанализированы проблемы кризиса современной культуры. Кризис рассматривается как специфический этап развития культуры, сущность которого состоит в расслоении коллективных форм идентификации индивидов, характеризуется рассогласованностью и противоречивостью между ее составляющими. Доказано, что культурная дифференциация содержит в себе

тенденцию к интеграции, синтезу составляющих в новой органической целостности. В ходе исследования установлено, что в основании кризиса национального лежит отрыв идеального продукта национального существования от его чувственно-экзистенциальной сущности. Национальное, таким образом, содержит в себе не только источник кризиса, но и возможности его преодоления.

В работе осуществлен концептуальный анализ космополитизма и маргинальности через призму национального и общечеловеческого, особенного и всеобщего. Доказано, что общественная сущность индивида составляет основу его национальной определенности, а кризис национального является одновременно кризисом человека, проблемой его экзистенции.

Автором доказано, что космополитизм отрицает национальное формально, а на самом деле содержит его в себе, продолжает его. Космополитизм – это продукт национального сознания, который подменяет общечеловеческое неотрефлексированным национальным. Что касается маргинальности, то она проявляется в двойственной и одновременно неполной идентификации индивидом себя с национально-культурными мирами, граничащими между собой. Маргинальность амбивалентна. Она, с одной стороны, является «провисанием» между культурами, неукорененностью, что связано с отстранением от культуры, с другой – предоставляет возможность человеку посмотреть на культуру «со стороны», чем способствует его творческому бытию в культуре. Последнее возможно, когда индивид, несмотря на маргинальное положение, начинает рефлексировать над ним, чем преодолевается стихийность бытия.

В диссертации обоснована ценность национального, которая осознается посредством философской рефлексии. Философская рефлексия доводит национальное до совершенства, до абсолютного смысла, а потом переводит его в неабсолютное, относительное образование. И только взаимодействие между национально-культурными мирами формирует общечеловеческое. Общечеловеческое является опосредованным образованием, существующим как способ взаимодействия между нациями и их культурами.

В процессе исследования космополитизма и маргинальности по-новому осмыслены современные общественно-политические и культурные реалии, имеющие отношение к культурному и государственному строительству Украины. Хотя новая ситуация потребовала дополнения понятия нации гражданским содержанием, категория «политическая нация» не лишена этнических корней. Учитывая это, формирование современной украинской политической нации предполагает не только признания ее этнического основания, но и диктует необходимость выхода за границы этничности с акцентуацией на гражданском содержании.

Ключевые слова: космополитизм, маргинальность, национальная культура, культурное бытие, этничность, идентичность, экзистенция, глобализация, политическая нация.

Zagriychuk I. D. Cosmopolitism and Marginality in the National Culture.

– Manuscript.

Thesis for the Doctoral Degree in Philosophy Speciality 09.00.04 – Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture. – Kharkiv G.S.Skovoroda National Pedagogical University. – Kharkiv, 2010.

The thesis represents a new current of the philosophical-cultural research in the sphere of national cultures' being under globalization. In the research work conditionality of the modern culture crisis is reasoned to take place due to stratification of collective forms of individuals' identification. In the study it is proved that national determinacy of the individual is a basis for its social existence, so that the crisis of the national becomes a crisis of a personality. The author carried out a conceptual analysis of cosmopolitism and marginality. It was acknowledged that cosmopolitism negates the national formally, while in reality it is its continuation. Marginality becomes apparent in the double and simultaneously partial individual's identification of his self with the national and cultural worlds, which are contiguous with each other. It was ascertained that the national under globalization needs new interpretation, its complementation with civil content. However, the principal source of political nations remains ethnicity. These consequences are of high importance for Ukraine today considering the process of its state formation.

Key words: cosmopolitism, marginality, national culture, cultural being, ethnicity, identity, existence, globalization, political nation.